

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

І. В. Чорноморденко

Київський національний університет будівництва і архітектури

В. М. Куцурук

Київський національний університет будівництва і архітектури

Реферат. У статті аналізується процес трансформації освіти, основних її засад та роль у формуванні особистості. У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення, аналіз, узагальнення і творче використання не лише світового досвіду, але і досвіду українських просвітителів, зокрема, Г. Сковороди й І. Франка.

Ключові слова: особистість, трансформація освіти, засади освіти, освітній досвід.

Динамічний розвиток світової цивілізації, стрімкі зрушення в техніці й технологіях, інтелектуалізація праці, зростання соціальної мобільності – все це свідчить про формування нових рис у сучасних суспільствах.

Зазначені зміни, що відбуваються і в Україні, стають реальним підґрунтям для подальшого поступу нашої країни до відкритого суспільства, в якому найкращі здобутки світового досвіду, органічно поєднуючись із традиційними цінностями українського народу, отримують подальшого розквіту.

Трансформація суспільства – непростий і не безболісний процес. Проте особливої уваги, на наш погляд, у цьому процесі потребує саме трансформація освіти і науки в Україні. Наша думка цілком корелюється з Конституцією нашої держави, де чітко сформульовані місце і роль освіти. Зокрема, в законі про освіту йдеться про те, що "освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави", що "вона ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами" [8, с.1].

Активний пошук розв'язання проблем модернізації освіти здійснювали у своїх працях З. Н. Гусинський, А. В. Євтодюк, М. Д. Култаєва, В. С. Лутай, Н. В. Скотна, В. Г. Скотний, Л. Ситниченко, Ю. І. Турчашнова, Л. Рижак, М. Фуллан, І. Арендт, Ю. Габермас, Ж. Дерріда, які відзначали необхідність трансформації освітньої системи у зв'язку зі змінами її концепції. Також вивченням питання освіти з різних аспектів займалися В. Г. Кремень та Т. С. Троїцька. Разом з тим, дослідження, що стосуються визначення ролі освіти в побудові суспільства з урахуванням тенденцій його трансформацій, національної спрямованості мають вибіркового характеру, що обумовило актуальність дослідження.

Мета дослідження – обґрунтувати необхідність впровадження нових базових засад освіти в процесі її трансформації в Україні, доповнюючи досвідом українських просвітителів, зокрема, Г. Сковороди й І. Франка.

Час соціальних зламів, зміни ціннісних орієнтацій людини вимагають переосмислення ролі освіти у суспільному житті, перетворення освітянської галузі у важливий чинник відродження національної культури, духовності, відтворення інтелектуального потенціалу народу.

Освіта істотно визначає, детермінує майбутній формат суспільства і насамперед його змістові параметри, зумовлюючи собою особистісні якості індивідів, світоглядні й поведінкові пріоритети, задає потужність соціально-економічного та духовно-культурно потенціалу як окремого індивіда, так і суспільства, цивілізації в цілому.

Зрозуміло, що той інформаційний світ, в якому ми раптово опинилися, буде і надалі вносити свої корективи в систему освіти. На нашу думку, сучасна модель освіти не повинна втрачати історичних надбань, які базуються на традиціях національної освіти й менталітету, водночас доповнюючись змінами, які несе з собою сучасне її реформування. З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Де ж вихід? Що маємо на разі запропонувати? Чи маємо стратегію щодо освіти майбутнього?

Безперечно, що оптимізація функціонування освітньої галузі виявиться проблематичною, якщо не розв'язати основні проблемні вузли теорії і практики чинного освітнього процесу. Тож фактично перед сучасною українською освітою стоїть гострозапитуване двоєдине завдання: зберегти всі позитивні здобутки українського освітнього досвіду та збагатити його досягненнями світових освітянських практик, які гармонійно узгоджуються й поєднуються з українськими.

Кажуть, немає пророка в своїй Вітчизні... Це свідчить саме про брак освіти, незнання власної історії. Для прикладу можна назвати із відомих усім сотні імен, починаючи з Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та не менш відомих сподвижників в Україні, таких, як просвітителька Софія Русова з Чернігівщини, 155 річницю з дня народження якої нещодавно відзначали. Доречно буде зазначити, що на присвяченому їй пам'ятному знаку, котрий встановлений на стіні рідної школи, щиро вдячні земляки Софії Федорівни викарбували такі слова: "Світло душі твоєї засяяло в рідній Олешні і світить усій Україні в її невпинному поступі до волі, до відродження" [6, с.17]. Не зважаючи на складні історичні умови, загрозу фізичного існування, С. Русова ні на мить не припиняла боротьбу за втілення своїх ідей в життя. Лише однієї думки, висловленої її вустами, достатньо, аби переконатися в тому, що вона таки заслуговує бути взірцем для українських освітян. Це не просто слова, це щось більше, це знамено для всіх учителів – "У вселюдському житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу" [7, с.17].

Прагнучи трансформації, змін, ми маємо шанувати традиції, але лише ті, які відповідають вимогам часу. На превеликий жаль, сучасна освіта ще до сьогодні ґрунтується на славнозвісному ЗУНі – знання, уміння, навички. Безумовно, що ще до середини ХХ сторіччя ці засади освіти були корисними і необхідними, але, вже не відповідаючи вимогам часу, перетворилися з рушія на гальмо, і потребують негайного перегляду, змін, осучаснення. Хоча ще наприкінці ХХ сторіччя Міжнародна комісія з питань освіти в ХХІ сторіччі, яка була створена за ініціативою ЮНЕСКО і очолювана Жаком Делором, назвала і обґрунтувала як базові чотири основні засади освіти майбутнього: "Вчитися знати, вчитися робити, вчитися бути, вчитися співіснувати" [1, с.34].

Стрімкий, бурхливий суспільний розвиток несе з собою не менші зміни в систему суспільних потреб та їх задоволення, стрімко змінюється мода на «зручності». Сучасна людина, отримавши освіту, навіть вищу освіту, здавалося б, здатна самостійно не лише керуватися в своїй життєдіяльності отриманими знаннями, але і генерувати нові... На жаль, здобутих знань вистачає лише на короткий проміжок часу (згодом отримані знання стають гальмом), тому що навчити людину будь-чому раз і назавжди неможливо.

Тривалий історичний проміжок часу вітчизняна освіта не потребувала жодних змін (особливо якщо враховувати те, що традиційно сильною ланкою в освітньому процесі було вивчення дисциплін природничого характеру – зокрема, математики) і складалося враження, що освіта дається на все життя (безперечно якщо це стосується аксіоматичного знання). Але головною перевагою над старими засадами, нові пропонують процес – вчитися бути, вчитися співіснувати... Концепції – «навчання протягом життя», «підвищення рівня майстерності», «культивування сміливості висловлювання», «рівноправне партнерство» є вкрай необхідними в українській освіті сьогодні з огляду на такі сучасні процеси, як «глобалізація», «мультикультуралізм» тощо.

Ми вважаємо, що варто скористатися вже згаданими «засадами освіти майбутнього», котрі, в разі їх впровадження, змінять і самі підходи до процесу надбання знань, і цінність цих знань, і, головне, здатність їх не лише нарощувати, використовувати та продукувати, але і генерувати нові – що докорінно має змінити ставлення до освіти як такої. Причому ставлення мусить змінитися не лише у самих бажаючих отримувати знання і у тих, хто їх надає, але опікуватися цим має держава, та так опікуватися, щоб освіта з поміж усіх інших галузей діяльності стала найпріоритетнішою. Лише тоді ми відчуємо очікуване ставлення і на міждержавному рівні, і прагнення до Європи не виглядатиме так ілюзорно.

Скориставшись новими засадами освіти і водночас доповнивши своїм досвідом, набутим впродовж історичного поступу, ми матимемо, як нам здається, нові можливості у формуванні нової людини, що і є невідкладною потребою в нашій державі.

Існує чимало виписаних положень, але, на жаль, не реалізованих. Для прикладу приведемо бодай деякі із них, котрі задекларовані, але ще не слугують освіті, а саме: - "доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; - рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; - незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій" тощо [9, с. 2]. А що маємо на практиці – понад сто (!) ВНЗ самочинно підняли вступний «прохідний» бал із задекларованих 124 – 140, а в деяких і до 160... Це свідчить про те, що освітяни опікуються рівнем підготовки абітурієнта – з одного боку, та порушують права громадянина на отримання вищої освіти – з іншого, позаяк 25% абітурієнтів позбавили права вступу. Або ж «новації» надання пільг абітурієнтам, зокрема, дітям шахтарів, – чи зросте рівень духовності суспільства за таких «правил» добору?

Трансформація сучасного українського суспільства, хочемо ми чи ні, але це є очевидним, вносить зміни і в систему духовних цінностей як невід'ємну складову освітнього процесу. Окрім того, однією з найважливіших сучасних особливостей освіти є формування світоглядних принципів, які переходять у моральні норми, а згодом проявляються у поведінці. Тож які подаємо приклади молодому (і не тільки) поколінню?

Духовність, її інтровертне спрямування до особистості має удосконалити психологію сучасної людини й забезпечити її саму. В. Г. Кремень зазначає, що формування національної освіти відбувається за умови істотних змін у духовному просторі суспільства, а це вимагає від сіячів "мудрого, доброго, вічного" переосмислення й уточнення власної світоглядної позиції, а також вносить певні корективи в цілі, завдання та зміст освітнього процесу. Одна з найбільш сутнісних рис сучасного суспільства – людиноцентризм. Оскільки розвиток людини як особистості є головною передумовою подальшого розвитку суспільства, то можна зробити висновок, що саме він є основним показником, критерієм суспільного прогресу. Ось чому найпріоритетнішими у XXI столітті стають наука як сфера, що продукує нові знання, й

освіта як сфера, що олюднює знання і насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини. І тільки та країна, яка спроможеться забезпечити пріоритетний розвиток цих сфер, зможе претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві, бути конкурентоспроможною [2, с. 29].

На нашу думку, формування духовності через феномен освіти виступає гарантом індивідуального розвитку і водночас плекає інтелектуальний та духовний потенціал нації, формує громадян відкритого демократичного суспільства.

При цьому слід особливо підкреслити, що такі підходи відповідають глибинним традиціям української духовної культури, їх визначальним характеристикам, сформульованим, зокрема, нашим українським філософом, просвітителем, педагогом Григорієм Савичем Сковородою. У багатьох його творах ідеться про виховання "благого серця". Під цим він розумів людину високих моральних якостей і стверджував, що головне в житті – це серце, бо воно є "корень, сонце, голова и царь человеку". Саме тому "виховання серця", тобто моральне виховання, має бути в центрі уваги вчителів.

Намагаючись розв'язати корінні освітянські проблеми, Г. Сковорода ставив завдання виховати людину-громадянина. Це завдання ґрунтувалося на теорії "природного права" людської особистості на гідний спосіб життя. Це означає, що кожна людина повинна займати певне місце в суспільстві не за багатством чи знатністю, а за "сродністю", тобто відповідно до своїх природних задатків, які розвиваються в процесі діяльності. Як вважає Г. Сковорода, саме "несродність праці" є причиною суспільних негараздів: "Хто губить науки і мистецтво? – Несродність. – Хто зробив негідним чин священника і ченця? – Несродність. Вона кожному званню є отрутою і вбивцею..." [3, с. 444].

Г. С. Троїцька, досліджуючи педагогічні погляди Г. С. Сковороди, зазначає, що концепція "сродної праці" може бути методологічною засадою природо- і культуровідповідності в сучасній системі освіти. Адже принцип "сродності" – це відповідність тому вищому, розумному і справедливому началу, що визначає сенс буття [4, с. 105].

Г. Сковорода засуджував освіту "для кошелька" та для одержання "знатнейших звань", а натомість вимагав загальнодоступної, безкоштовної освіти для народу. Саме тоді, коли українське дворянство зрікалося своєї культури і звичаїв, дивилося на народ як на "чорну кістку", а на його мову як на "мужицьку", Г. Сковорода, навпаки, підніс рідну мову, спілкувався нею з селянами, використовуючи її з навчальною метою.

Саме мова дає знання – одну з найвищих цінностей людини, сприяє освоєнню різних культур і наук. Мові як реальному буттю думки належить важлива роль у просвітництві суспільства. Вона виступає виявом духовної сили людини, її творчого потенціалу, становить основу самосвідомості особистості, визначає її ставлення до себе, оцінку власних дій, своє місце в природному і соціальному середовищі. Мова є ґрунтом для пізнавальної діяльності.

Та не лише рідна мова має стати наріжним каменем освіти. Г. Сковорода радив учням обов'язково вивчати усну народну творчість, яка "неопално" зберігає скарби народної мудрості.

Немає жодного сумніву в тому, що вся педагогічна система видатного просвітителя свого часу була пройнята ідеєю народності. У цьому Г. Сковорода, безперечно, був предтечею багатьох українських сподвижників у питаннях освіти, серед яких неможливо не згадати і видатного письменника, мислителя, патріота Івана Яковича Франка.

Ми гадаємо, що, повертаючись до ще неоціненої належним чином духовної спадщини І.Франка, нам вдасться зберегти осердя вітчизняної освіти і науки як дієвий засіб формування сучасної особистості. На нашу думку, буде доцільно нагадати сьогодні, що І. Франко ввійшов в історію як геніальний художник слова, глибокий і

самобутній філософ, полум'яний борець за свободу і щастя нації. Він – діяч, який уособлює цілу епоху української культури, людина універсальної обдарованості, титанічної працьовитості, незламної стійкості та націленості у майбутнє.

Проблеми народної освіти, школи, виховання і навчання молоді посідають чільне місце у творчості мислителя. У його спадщині – понад ста наукових, публіцистичних та художніх творів з питань освіти.

Інтерес І. Франка до питань освіти і науки був, звичайно, не випадковим, оскільки освіту він розглядав як могутню зброю в боротьбі за нове вільне життя і вказував на те, що неuczтво – одна з головних причин соціальних і національних бід народу.

У статтях «Народні школи і їх потреби», «Великі діяння пана Бобжинського», «Освіта народу в Галичині», «Педагогічні невігласи» та інших він гостро критикував недоліки тогочасної народної школи та реакційну політику австрійського уряду в галузі освіти. боровся за створення шкіл, які були б тісно пов'язані з життям та інтересами народу. Поєднання навчання з працею, широка освіта, використання найкращих надбань людства, всебічний розвиток мислення – такі завдання він ставив перед школою, навчанням і вихованням.

Мету виховання І. Франко вбачав у всебічній підготовці молодого покоління до здійснення найвищого ідеалу нації – осягнення власної державності, до активної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі у загальнонародській культурі. Національне виховання, на його думку, це – творення і безупинне вдосконалення нації. Основними рисами українця мають бути: свідомий патріотизм, висока моральність, вихованість, господаровитість, освіченість, професіоналізм, фізична й естетична досконалість, витривалість, підприємливість, ініціативність тощо. Такій людині притаманні "внутрішній спокій, сила і ясність переконань, чиста совість і боротьба проти темноти, фальші і дармоїдства" [5, с. 160].

Великого значення І. Франко надавав ролі вчителя. Вважав, що той, хто хоче бути вчителем, не маючи покликання до педагогіки, лише завдає шкоди вихованню молодого покоління. Хороший учитель має завоювати довіру дітей, уникати шаблону й одноманітності в навчанні, розвивати в них самостійність думки і дії, прищеплювати кращі моральні якості, виховувати любов до праці. І. Франко хотів, щоб учителі, як частина інтелігенції, зливалися з народними масами, жили з ними і між ними як невід'ємна частина народу. Він пророче передбачав саме в цьому тип нові інтелігенції в суспільстві майбутнього, як інтелігенції народної.

Учителеві він відводив низку соціальних ролей. Найперше, на думку І. Франка, учитель – це хранитель і носій суспільних цінностей: загальнонародських, культурних, інтелектуальних, духовних тощо. Накопичуючи все життя такі цінності в собі, він потім передає їх молодому поколінню. Проте роль педагога І. Франко не зводив лише до акумуляції ціннісного досвіду. Професійний педагог через молоде покоління повинен водночас бути головною ланкою між історичним минулим суспільства та його перспективним майбутнім. Також чи не найголовнішу соціальну функцію педагога І. Франко пов'язував із формуванням духовного світу молоді відповідно до принципів і цінностей конкретного суспільства. Саме над цим він повинен постійно працювати, формуючи у молодого покоління знання, поняття і переконання про правила людського співжиття відповідно до принципів і норм моральності. Виховуючи у молоді уявлення про загальнонародські цінності, педагог має навчати її регулювати свою поведінку згідно з цими цінностями, жити за принципами доброти і милосердя, терпимості, пошани і гуманності у ставленні до інших.

Такими уявляв собі І. Франко передових педагогів і в початкових, і в середніх, і у вищих школах, педагогів, характерними рисами яких є ідейність, самовідданість, палка любов до своєї праці, любляче ставлення до дітей, пошана до особистості дитини, терплячість у поводженні з дітьми; широка освіта, висока педагогічна майстерність, і

головне – бажання віддати все це на службу своєму народові, все своє життя працювати для блага народу.

Таким чином, система освіти є одним з найважливіших факторів суспільного відтворення: від неї залежить як рівень інтелектуального, морального розвитку майбутніх поколінь, так і життєздатність, ефективність самого суспільства.

На сьогодні в Україні потрібно створювати сприятливі умови для поєднання світових освітянських практик та вітчизняних інновацій при збереженні історичних надбань, які базуються на традиціях національної освіти й менталітету. Саме на основі такого поєднання вбачається можливість ефективної внутрішньої трансформації освіти.

Звертаючись до ще не оціненого внеску в розвиток національної освіти наших українських просвітителів, таких, як Г. Сковорода, І. Франко, можна стверджувати, що їхні ідеї щодо виховання молоді набувають особливої ваги в умовах трансформації української системи освіти, формуванні незалежної демократичної держави та національної політичної еліти.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізується процес трансформації освіти, його основних принципів і роль в формуванні особистості. В зв'язі з цим важке значення набуває вивчення, аналіз, обобщення і творче використання не тільки світового досвіду, але й досвіду українських просвітителів, зокрема, Г. Сковороди і І. Франка.

Ключеві слова: особистість, трансформація освіти, основи освіти, освітній досвід.

SUMMARY

This article analyses the process of education transformation, its basic foundation and its role in individuality formation. In that process consequential sense has a study, analysis, summarizing, and creative use not only of global experience but of Ukrainian enlighteners especially: Hryhorii Skovoroda and Ivan Franko.

Key words: a individuality, transformation of education, basis of education, educational experience.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Делор, Ж. Освіта для майбуття [Текст] / Ж. Делор // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1996. – Червень. – С. 6.
2. Кремень, В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати [Текст] / Кремень В. Г. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
3. Сковорода, Г. Сродность к богословию [Текст] / Г. Сковорода // Повне збір. творів, у 2-х т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 444.
4. Троїцька, Т. С. Українська філософська антропологія як теоретико-методологічна основа професійної підготовки педагога [Текст] : Дис... д-ра філос. наук / Тамара Серафимівна Троїцька. – К., 2007. – 409 с.
5. Франко, І. Чого хоче галицька робітнича громада? [Текст] / І. Франко // Збір. Творів У 50 т. – К.: Наук. Думка, 1986. – Т. 45 Філософські праці. – С. 151-164.
6. Донька чернігівської землі [Текст] // "Урядовий кур'єр". — № 33, від 22 лютого 2011 р. — С. 17.
7. Закон України про освіту [Текст] // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 34, ст. 451 (Введений в дію постановою ВР № 1144-ХІІ від 04.06.91, ВВР. — 1991. — № 34. — С. 1).
8. Закон України про освіту [Текст] // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 34, ст. 451 (Введений в дію постановою ВР № 1144-ХІІ від 04.06.91, ВВР. — 1991. — № 34. — С. 2).

Надішла до редакції 05.06.2013 р.